

LIRIK MOTIV VA UNING POETIK TIZIMDAGI O'RNI LYRICAL MOTIF AND ITS PLACE IN THE POETIC SYSTEM

Hakimjonova Ra'no

O'zMU "O'zbek adabiyotshunosligi"
kafedrasi o'qituvchisi

***Annotatsiya.** Ushbu maqolada lirik motiv poetik motiv turlaridan biri sifatida tadqiq etiladi va uning poetik tizimdagi o'rni, lirik matnda namoyon bo'lish shakllari ko'rib chiqiladi. Shuningdek, lirik motivlar epik motivlar bilan qiyoslanib, umumiy va farqli tomonlari tasniflanadi.*

***Tayanch so'zlar:** poetik motiv, epik motiv, lirik motiv, motiv obraz, syujetlilik, mavzu, lirik kechinma, lirik matn, lirik voqea.*

***Annotation.** This article explores the lyrical motif as one of the types of poetic motif, and examines its place in the poetic system, forms of manifestation in the lyrical text. Also, lyrical motives are compared with epic motives, and common and different sides are classified.*

***Keywords:** poetic motif, epic motif, lyrical motif, motif image, fabula, theme, lyrical feeling, lyrical text, lyrical event.*

An'anaviy adabiyotshunoslikda poetik motiv asosan epik asarlarda syujetning ajralmas elementi sifatida o'rganiladi. Syujet emas, inson kechinmalari asosiga quriluvchi lirikada motivlar qanday namoyon bo'lishi muammosi esa o'z yechimini topmagan. Lirik asarlar tahlillarida motiv atamasi hech qanday ta'riflarsiz qo'llanilib kelingan. Adabiy ensiklopedik lug'atda [Literaturniy ensiklopedicheskiy slovar. 1: 409] V.Xalezev [Xalizev V. 7:172] va I.Selantevlar [Silantev I.3:86] ishlarida lirik motivning bir necha belgilari ko'rsatib o'tilsa-da, epik motivdan qaysi xususiyatlari bilan ajralib turishiga doir nazariy fikrlar aytilmagan, ta'rifi keltirilmagan. Aksariyat hollarda tadqiq obyekti epik motiv tabiatini ochishga qaratilgani sabab, muammo to'la ochib berilmagan.

Motiv obrazning epik va lirik asarlarda namoyon bo'lishi bir-biriga o'xshaydi. Motivga epik asarlar misolida syujetning bo'linmas elementi sifatida qaralar ekan, bu ta'rifni lirik asarlarga nisbatan ham qo'llashimiz mumkin. Chunki "syujetlilik badiiy asarning xos xususiyatlaridan biri bo'lib, syujet tur yo janridan qat'i nazar, barcha asarlarda bor, biroq uning namoyon bo'lishi ko'p jihatdan qaysi tur yoki janrga mansubligiga bog'liq. Masalan, lirikada voqealar tizimi yo'q, lekin unda o'y-fikrlar, his- kechinmalar rivoji bor va bu uning syujetini tashkil qiladi" [Quronov D. 9: 287-288].

Poetik motivni o'rganilish tarixiga nazar tashlasak, dastlabki bosqichda og'zaki ijodning epik namunalari tadqiq etilgani, keyingi bosqichda yozma adabiyot namunalari ham tadqiqqa jalb etilganini kuzatishimiz mumkin. Poetik motivlar asosan yozma va og'zaki adabiyotda uchraydigan epik motivlar syujet asosini tashkil

etuvchi element sifatida o'rganilib, yuqorida ta'kidlanganidek, lirik asarlardagi motivlar tadqiqiga kam e'tibor berilgan.

Xususan, rus adabiyotshunosligida lirik motivlarini tadqiq etish M.Lermontov she'riyati misolida boshlangan. A.Veselovskiy tadqiq obyekti sifatida motivlarni o'rganar ekan, epik asarlarga asosiy e'tiborni qaratib, lirik asarlarda namoyon bo'lishiga to'xtalmaydi.

Lirik motivning xarakterli xususiyatlari "Adabiy entsiklopedik lug'at"da qisqacha keltirib o'tiladi. Unga ko'ra, lirik motiv mavzu bilan qiyoslanib, mavzuga nisbatan mustaqilligi, alohida semantik yukni tashuvchi kalit so'z bilan (Lermontovda *surgun*, Tyutchevda *tuman*) namoyon bo'lishi aytiladi. Motivni she'riyatda o'rganish ijodkorning o'ziga xosligini, uning badiiy tafakkuri va poetik tizimini ochib berishi va doimiy qo'llanadigan obrazlar bilan ifodalanishi mumkinligi aytilib, shuningdek, ramziylik elementlarini o'z ichiga olganda (Gogol *yo'l*, Chexov *bog'*, Lermontov *cho'l*, Pushkin *qor bo'roni*) motiv ma'nosi yanada qat'iylashishi ta'kidlanadi. [Literaturniy entsiklopedicheskiy slovar. 1: 409].

N.Tamarchenko motivlarni turlar bo'yicha lirik, epik, dramatik deb tasniflab, lirik motivga misollar keltiradi (masalan, lahzalar), lirikada motivlarni janrga bog'lab, janr motivlari tushunchasini qo'llaydi va bunga elegiya janriga xos elegik motivlar deb hayotning so'lishi, qisqaligi va o'tkinchiligi, yaqinlashib kelayotgan oqshom yokikuz misollarini keltiradi, ammo lirik motivga ta'rif bermaydi [Tamarchenko N. 5:193].

Lirikada motivlar konkret mavzuni emas, balki mavzuning o'zi bir qator motivlar ishtirokini ta'minlaydi.

V. Xalizev lirik motivlarga qisqacha to'xtalib, lirik asarlarga og'zaki motivlar xos, deydi [Xalizev V. 7:172].

M.Lermontov ijodi misolida XX asrning so'nggi o'n yilliklaridan boshlab, individual ijodiy tajriba mahsuli sifatida motivlar o'rganila boshlandi. Jumladan, motivlarning nafaqat epik, balki lirik asarlarda xam, o'ziga xos tarzda qo'llanilishi ko'rsatildi. [Motivi v Lermontovskaya entsiklopediya. 4: 21] Misol uchun, lirik motiv alohida ma'no berilgan takrorlanuvchi element (obraz), takroriy so'z (obraz, holat, fikr) bilan ifodalanishi mumkinligiga diqqat qaratildi. Shuningdek, lirik motivlarning epik motivlardan farq qilishiga qaramay, ularga xos xususiyatlarni davom etirishiiga oid bir nechta zamonaviy yondashuvlar ilgari surildi. Unga ko'ra, epik asarlarda qo'llanilgan syujet motivlarning she'riyatda ham birday ifodalanishi me'yoriy adabiy jarayon sifatida baholanadi. Faqat epik syujetlarga xos motivlarning lirik motivlar misolida aks etishi voqea rivojiga asoslanmaydi, balki shoir kechinmalarini chuqurroq his etishga yo'naltirilgan bo'ladi. Adabiyotshunoslik lug'atida: "Aksariyat lirik she'rlarga voqealar tizim tushunchasi mutlaqo yot, biroq ularda ham o'y-fikrlar,

his-kechinmalar rivoji kuzatiladiki, ayni shu ichki harakat ularning syujetini tashkil etadi" [Quronov D. 9: 164].

"Lirik asarda voqealar tizimi yo'q, biroq bir-biriga bog'liq o'y-fikrlar, his-kechinmalar rivoji mavjudki, ushbu harakatning ham boshlanishi, rivojlanishi va yakuni bor". [Quronov D. 8: 225]. Masalan, sayd, sayyod, dom motiv obrazlari (Bahrom Go'r (sayyod)ning ov (sayd)ga chiqishi va Dilorom (domi)ga ilinishi); tabib, bemor, dard, dori motivlari (Majnun (bemor)ning otasi uni Ka'batullohga Yaratgan (tabib) dan ishq dardiga shifo (dori) tilashi uchun olib borishi yoki Bahrom (bemor)ning hijron dardiga giriftor bo'lishi va tabiblar tomonidan davolanishi va yetti qasr (shifo)ning qurilishi) kabi voqealarda aks etadi.

Lirik asarlarda motivlarning o'ziga xos tomonlari aynan lirik voqeaning mohiyati bilan belgilanadi. Tabiiyki, bu o'rinda lirik matndagi voqea epik asarni tashkil qiluvchi voqeadan farqlanadi. Lirik voqea o'z mohiyatiga ko'ra, lirik subyekt xususan, lirik qahramonning kayfiyati dinamikasini anglatadi. Epik voqea esa M.Baxtin ta'biri bilan aytganda, o'quvchi va eshituvchidan alohida, obyektiv holda bayon qilingan voqea. U kimdir tomonidan bayon qilingan voqea, amalga oshirilgan harakat bo'lishi mumkin, lekin uning o'quvchi hamda eshituvchiga aloqasi yo'q.

Epik asarlarda motiv syujet hosil qilishda asosiy rol ni o'ynasa, lirik asarda mavzu qanday motivlardan foydalanishni belgilab beradi. Aniqroq qilib aytganda, lirik asarlarda motivlar mavzu sifatida ham namoyon bo'ladi. Masalan, yolg'izlik, hijron, erk, ozodlik v.h. Cho'lpon she'riyatidagi *erksizliklik*, *tutqunlik* mavzusi *qarg'a*, *paranji*, *qish*, *somon parcha* kabi lirik motiv obrazlarda ifodalanadi.

Poetik motivning yuqorida tilga olingan xususiyatlari ko'p jihatdan epik asarlarga xos sanaladi. Biroq quyidagi mulohazalarga ko'ra, ularni lirik asarlarda hamqo'llash mumkin:

1. Motivlar haqidagi keltirib o'tilgan yondashuvlarda semantik jihatdan o'sib borishi, ya'ni dinamiklik xususiyati aytib o'tiladi. O'z navbatida, ushbu xususiyatni bitta she'r yoki lirik asar doirasida tadqiq etishning imkoni yo'q. Shu bois yuqorida tilga olingan barcha olimlar lirik asarlardagi motivlarni o'rganishda bir muallifning butun boshli ijodi yoki muayyan davr konteksti doirasida tadqiq etish lozimligini ta'kidlaydilar. Chunki bir lirik asar doirasida motivlarni nafaqat ma'lum bir guruhga mansubligini aniqlash, balki ularni qismlarga ajratib o'rganish ham bir qator murakkablik tug'diradi. Zotan, shoirning bitta she'rida qo'llanilgan motiv boshqa matnda butunlay boshqa obraz bilan birlashishi, uning matn osti ma'nosini aks etirishi ham mumkin.

2. So'nggi yillardagi adabiyotshunoslikda ilgari surilayotgan yangicha yondashuvlar, lirik asarlarda motivlarni o'rganish muammosining murakkabligi

ushbu sohani kontekst va intertekst kabi tahlil usullari bilan chog'ishtirgan holda tadqiq etish lozimligini nazarda tutadi.

Lirik asarlarda motivlarning qo'llanilishiga oid qarashlarni umumlashtirgan holda quyidagi mulohazalarni keltirish mumkin:

1. Lirikada motiv alohida ma'no berilgan takrorlanuvchi element (obraz). Xususan, takroriy so'z (obraz, holat, fikr) bilan ifodalanishi mumkin;

2. Epik asarlarda qo'llanilishidan farqli tarzda, lirik motivlar emotsional holatni ifodalash nuqtai nazaridan muallif va o'quvchi o'rtasida o'ziga xos dialog o'rnatadi;

3. Zamonaviy adabiyotda, ayniqsa, she'riyatda lirik motivlarning yangicha izomorf xususiyati ularni badiiy obrazlar bilan umumiy va farqli tomonlarini aniqlashga imkon beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Литературный энциклопедический словарь. М.: "Советская энциклопедия", 1987. – С.409.
2. Лотман Ю.М. Структура художественного текста. М., 1970. – С. 4.
3. Силантьев И.В. Поэтика мотива. – М.: "Языки славянской культуры", 2004. – С.86.
4. См. статьи под заголовком «Мотивы в Лермонтовская энциклопедия. – М., 1981. – С. 27.
5. Тамарченко Н. Д. Теория литературы. В двух тома. Том 1. –М., Академия, 2004. – С. 193.
6. Тюпа В.И. Аналитика художественного. — М.: "Лабиринт", 2001. — Б. 85-88;
1. Тюпа В.И. Тезисы к проекту словаря мотивов // Дискурс. — Новосибирск, 1996. — № 2 — С.
7. Хализев В. Теория литература. – М.: "Высшая школа", 1999. – С.172.
8. Quronov D. Adabiyotshunoslik nazariyasi asoslari. T.: - "Akademnashr", 2018. – B.164.
9. Куронов Д., Мамажонов З., Шералиева М. Адабиётшунослик луғати. – Т.: Akademnashr, 2010. – С. 287-288.14